

A KÖZOKTATÁSI STATISZTIKA SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Ötéves tervünkben az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a kereskedelem gazdasági feladatai mellett, népünk kulturális felemelése, a szakképzés szükséglet biztosítása is fontos kérdéssé vált. Révai elvtársnak a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán elhangzott beszéde fokozottan aláhúzta a kultúrforradalom jelentőségét, komoly feladatokat jelölt ki a közoktatás fejlesztésével kapcsolatban.

A közoktatás fejlődésének tervszerűbbé, céltudatosabbá tétele a közoktatási statisztikai rendszer átszervezését tette szükségessé.

A decentralizáció előtt a Központi Statisztikai Hivatal központilag hajtott végre az adatgyűjtéseket és feldolgozásokat, majd a kész eredményeket küldte meg az operatív igazgatási szerveknek. A központosított rendszer a statisztika egységesítését és a megfelelő hitelességű adatok biztosítását szolgálta.

A centralizált statisztikai szervezet kialakulásával egyidőben azonban a minisztériumok nem rendelkeztek statisztikai apparátussal, a vezetés és ellenőrzés munkájában nem támaszkodtak statisztikai adatokra. A statisztika iránt mutatkozó — a statisztika jelentőségének fel nem ismerésén alapuló — érdektelenség nem tette lehetővé a statisztika valóban széleskörű gyakorlati alkalmazását és így a statisztikai munka, mind az adatszolgáltatók, mind a minisztériumok számára mintegy felesleges „megterhelésként” jelentkezett.

A Központi Statisztikai Hivatal a mechanikus adatgyűjtési munkákkal túlterhelve, adatokat csak késve tudott az operatív szervek rendelkezésére bocsátani. Ezek az adatok nem elégítették ki a minisztériumok igényeit. Ezért a vadstatisztikák oly nagy méreteket öltöttek, hogy a kialakulóban lévő statisztikai fegyelem komoly lazulását vonták maguk után.

Fokozott formában jelentkezett mindez a közoktatás területén. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium akkori vezetői egyáltalán nem értékelték a statisztika jelentőségét. A Minisztériumon belül nem biztosították a statisztikai munka előfeltételeit. Nem volt rögzítve a statisztikai csoport szervezeti hovatartozása és a csoportnak nem volt felelős vezetője. Az elégtelen létszámú statisztikai csoport tevékenysége kizárólag technikai munkára terjedt ki, az adatok megbízhatóságának helyszíni ellenőrzésére sor egyáltalán nem is kerülhetett.

Az együttműködés a Központi Statisztikai Hivatal és a Minisztérium között lényegében a kérdőívek formájával és tartalmával kapcsolatos természetlen vitákra korlátozódott.

A Népgazdasági Tanácsnak a decentralizációt elrendelő határozata az adatgyűjtések lebonyolítását a Minisztérium feladatává tette. Ezt olymódon

kellett a Minisztériumnak megszerveznie, hogy a tanügyigazgatás alsó szervei, a területükre vonatkozó adatokat begyűjtik, összesítik, elemzik, majd ezt a közvetlenül fölöttük álló szervnek megküldik, ezzel egyidejűleg az eredményeket a saját operatív munkájuk aláátamasztására is felhasználják. Az adatok így végigfutva a tanügyigazgatás egész szervezetén, kerülnek a Minisztérium szakfőosztályaira, melyeknek statisztikai munkáját a Minisztérium statisztikai osztálya fogja össze és küldi meg az országos eredményeket és elemzéseket a Központi Statisztikai Hivatalnak és a miniszternek, ill. a minisztérium vezetőinek.

A határozat végrehajtására a Közoktatásügyi Miniszter a Központi Statisztikai Hivatallal egyetértésben rendeletet adott ki, amelyben részleteiben szabályozta a tanügyi statisztika rendszerének decentralizálását és a Közoktatásügyi Minisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal közötti együttműködést a tanügyi statisztika egész területén. A miniszteri rendelet nyomtatékosan rámutatott a szocialista statisztika alapvető szempontjaira. Így többek között arra, hogy a tanügyi statisztika a közoktatás tervszerű irányításának egyik feltétele; a statisztikának operatív célokot kell szolgálnia, ezért a határidő elmulasztása büntetendő cselekmény; adatgyűjtést csak a Miniszter a Központi Statisztikai Hivatal elnökével egyetértésben rendelhet el; statisztikai adatokat nyilvánosságra hozni csak a Központi Statisztikai Hivatal engedélyével lehet stb.

A Népgazdasági Tanács határozata nyomán az Országos Létszámbizottság a Közoktatásügyi Minisztérium részére a decentralizálással kapcsolatos feladatok ellátásához szükséges létszámot biztosította.

A Minisztérium létrehozta a megyei statisztikai szervezetet, a megyei tanácsok oktatási osztályain egy-egy függetlenített statisztikai előadói állást rendszerezített. A függetlenített statisztikai előadó feladata az egész megye közoktatási statisztikájának összefogása. A statisztikai munkát már nem a kérdőívek mechanikus begyűjtése és továbbítása jelenti, hanem az adatok összesítése és elemzése. Az elemző munkába bekapcsolódnak maguk az adatszolgáltató iskolák, továbbá a járási tanácsok oktatási csoportjai, amelyek az adatok első összesítését végzik. A decentralizáció megvalósításával a közoktatás területén mintegy 10 000-re tehető azoknak az oktatási intézményeknek a száma, amelyek vezetői résztvesznek a statisztikai elemző munkában.

Maguk az elsődleges adatszolgáltatók elemzőmunkájuk révén saját gyakorlati feladataikat is jobban el tudják látni. Az oktatási statisztika alapfogalmait minden oktatási intézmény tantestülete értekezleten beszélte meg és így maguk az adatszolgáltatók közelebb kerültek a statisztikához, mint az operatív munka nélkülözhetetlen támaszához.

Ugyancsak fejlődést jelent, hogy az egyetemek és főiskolák minden nagyobb karán önálló statisztikai előadói munkakörök, sőt ezen túlmenően egyes rektorok mellett statisztikai csoport rendszeresítése valósul meg a közeljövőben.

Ilymódon minden területen kialakul a statisztikai adatszolgáltatásért teljes mértékben felelősséggel tartozó statisztikusok köre, akik a területet mind jobban megismerve elemzéseiket egyre mélyrehatóbbá tudják tenni.

A Minisztérium területi (tanácsi) és egyetemi statisztikai szervei felett az újjászervezett, a tervosztálytól független — közvetlen a Miniszter irányítása alatt működő — statisztikai osztály áll. A Minisztérium statisztikai osztályához mintegy 40 fő tartozik. Az osztály dolgozói részben az egyes adatszelvények előkészítését, részben azok eredményeinek értékelését végzik.

Ugyancsak fenti létszámon belül működnek a főosztályok statisztikai munkakört betöltő előadói, továbbá az adatok gépi feldolgozását végző dolgozók. A gépi feldolgozás megszervezésével nagyrészt megtörtént az előadóknak a mechanikus munkáktól való mentesítése.

A statisztikai munka színvonalának emelése érdekében a megyei függetlenített statisztikai előadók részére a Minisztérium iskolát szervezett. A Központi Statisztikai Hivatallal közösen összeállított tematikát az oktatási statisztikai munkában felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések képezték. Az oktatás egyéni tanulás formájában folytatódik, mégpedig az általános statisztika teljes anyagának elsajátítására és a szovjet szakirodalom megismerésére.

A decentralizált közoktatási statisztika csak akkor tölti be hivatását, ha az adatok megbízhatók. Az adatok pontosságának egyik előfeltétele a fentiekben vázolt szervezet jó működése, továbbá az adatoknak bizonylatokkal való alátámasztása. A közoktatás területén kialakult a bizonylatok zárt rendszere. Az iskolai bizonylatok láncra, kezdve a felvételi naplótól, egészen az osztályvezetői statisztikai összesítőlapig, mindazokat az adatokat tartalmazza, melyek az egyes adatfelvételeknél a beszámolójelentésekben előfordulnak. Az 1952/53. tanévtől rendszeresített iskolai törzskönyv foglalja magában a dologi vonatkozású számadatokat, amelyek eddig az okmányyszerű alátámasztást nélkülözték.

Az adatok megbízhatóbbá tételéhez kapcsolódik a beszámolójelentések oly módon való összeállítása, hogy a feltett kérdéseket az adatszolgáltatók egyértelműen válaszolják meg. Ezen a téren a fejlődés számottevő, egyre inkább lecsiszolódnak a felesleges, operatív célokra fel nem használható kérdések.

A decentralizálás után újabb döntő lépést jelentett a közoktatási statisztika fejlődésében az adatgyűjtés párhuzamosítása. A decentralizált rendszer minden előnye mellett önmagában nem biztosítja a Központi Statisztikai Hivatalhoz végső összesítésre kerülő adatok megbízhatóságát. A Hivatal felsőbb szervek felé irányuló tájékoztató munkája, az adatok pontossága és a határidők tekintetében is kizárólag a Minisztériumtól függött.

A Szovjetunióban szerzett tapasztalatok nyomán a Hivatal javaslatára a Minisztériumtanács 2021/6/1952. számú rendeletével átfogó módon rendezte a statisztikai adatszolgáltatás egész szervezetét. A határozat megteremtette a Központi Statisztikai Hivatalnak a tanácsoktól függetlenített területi szerveit és elrendelte a fontosabb adatoknak a Központi Statisztikai Hivatal saját szervin keresztül történő párhuzamos feldolgozását.

A párhuzamos adatfeldolgozás a közoktatási statisztika területére is kiterjed. Valamennyi megyei kirendeltségen kultúrstatistikai előadó látja el a közoktatási adatfelvételekkel kapcsolatos feladatokat. Az adatok feldolgozását követő egyeztetések a Közoktatásügyi Minisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal területi szervei között egyre inkább rendszeressé válnak. A statisztikai szervek ellenőrző munkája és az adatok egyeztetése során megfelelő kapcsolat alakul ki a két főhatóság szervei között és így már az alsóbb szervek együttműködése biztosítja az adatok pontosabbá tételét.

*

A közoktatási statisztika kétségtelen fejlődése és javulása mellett azonban még igen sok hiányossággal találkozunk.

A Minisztérium főként szervezési nehézségek miatt a decentralizációt nem tudta kellő ütemben, a kívánt formában és mértékben végrehajtani. Az

Országos Létszámbizottság által a megyei oktatási statisztikusok beállítására rendszeresített állást a Minisztérium igen alacsony fizetési kategóriával állapította meg. Nagyrészt ennek tudható be, hogy egyes megyékben hosszú ideig nem töltötték be ezt az állást. A betöltött helyeken sem volt a kijelölés mindenütt megfelelő, több esetben olyan dolgozókat helyeztek ebbe a beosztásba, akik a közoktatási statisztikával kapcsolatos feladatok ellátására nem voltak alkalmasak.

Nehézséget okoz a fokozódó feladatok ellátásánál a gyakori személyi cseré. A személyi cserék igen nagy méreteire jellemző, hogy a 21 oktatási statisztikus részére mintegy két hónappal ezelőtt tartott bennlakásos iskola résztvevői közül csupán 10 dolgozik jelenleg is ugyanebben a beosztásban. Tervefeladatokkal való megbízás is — a statisztikai teendők mellett — igen gyakori jelenség volt; sőt előfordult, hogy a függetlenített statisztikai előadót tervtanfolyamra küldték; a budapesti tanács végrehajtóbizottsága pedig az oktatási statisztikust tervezési munkakörbe helyezte át.

A megyei szinten biztosított statisztikai szervezet mellett azonban komoly hiányosságként jelentkezik az a körülmény, hogy az alsóbb szerveknél, tehát a járási és városi oktatási csoportokban a statisztikai adatszolgáltatásért felelős hálózat nem alakult ki. Az oktatási csoport vezetője, illetve az alkalmazként megbízott egy-egy dolgozó — rendszerint adatgyűjtésként más és más — végzi a statisztikai munkákat.

A személyi nehézségeken kívül zökkenőket okozott a szervezésben az is, hogy az alsóbb szervek hirtelen túlterhelésének elkerülése érdekében a begyűjtött adatokat átmenetileg a Minisztérium központilag összesítette — gépi úton — és azt kapták azután vissza a megyék, illetve járások. A visszaküldés sok esetben késedelmesen történt, amikor már nem volt alkalmas operatív intézkedések céljaira. A központi feldolgozás meggyorsítása érdekében helyes lépés volt, hogy valamennyi szükséges adat feldolgozása már a járásnál megkezdődött. Az adatoknak ilyen nagymértékű feldolgozása a megfelelő gépesítés hiányában sok nehézséget okozott és legtöbb esetben — a statisztikai munkában kevésbé jártas — pedagógusok berendelését tette szükségessé.

A Minisztérium központi statisztikai szervezetében is fordulnak még elő hiányosságok. A Minisztérium teljes átszervezését a statisztikai osztályon nem követte hasonló változás. Ennek következménye, hogy a főosztályok zöménél nem működik statisztikus és így a feléjük történő tájékoztatást a statisztikai osztálytól várják. A statisztikai osztály nem lép fel kellő határozottsággal a gyakran túlméretezett adatigényekkel szemben. A szakfőosztályok kívánságainak kielégítésére az összegelési és egyéb mechanikus munkákban elmerülve, nehezen tudja betölteni feladatát.

A fő osztályok egy részének statisztikai munkáját tehát lényegében maga a statisztikai osztály látja el. A munkák felhalmozódása azt eredményezi, hogy a gépi feldolgozás lehetősége ellenére az osztály dolgozói mechanikus munkákkal vannak megterhelve és elemző munkára csak igen késedelmesen kerülhet sor. A munkák felhalmozódásánál számottevően közrejátszik az is, hogy sok esetben még most is nagytömegű adatot gyűjtenek be, nem mindig operatív célokra. Pl. az iskolai könyvtárak adatfelvételének eredményeit 6 hónappal, az óvodai adatokat pedig 3 hónappal a kérdőívek begyűjtése után dolgozták fel. Miután a statisztika alapján intézkedések történnek, a szocialista statisztikával szemben elengedhetetlen követelmény, hogy az adatok helyesek, megbízhatók legyenek és minél gyorsabban rendelkez-

zésre álljanak. Minden késedelmesség hátráltatja a vezetés munkáját. Pl. a Minisztérium statisztikai osztálya által első ízben összeállított, az 1951—1952. tanévvégi adatokat tartalmazó jelentés még november közepén sem készült el. Így a Minisztérium a Népgazdasági Tanács decentralizálási határozatának azt a rendelkezését, mely szerint a Minisztérium statisztikai osztálya a Minisztert minden adatgyűjtés eredményeiről tájékoztatni tartozik, nem hajtotta végre.

Igen lényeges, de a Minisztérium statisztikai osztálya részéről meglehetősen elhanyagolt kérdés a szakmal továbbképzés. A Minisztérium nem helyez elég súlyt az oktatás megfelelő ütemére. A Központi Statisztikai Hivatal által szervezett — a minisztertanácsi határozatban előírt alapfokú statisztikai vizsga letételéhez szükséges — egyéni tanulásba a Minisztérium dolgozói is bekapcsolódtak, azonban a statisztikai osztály dolgozói elméleti képzés tekintetében elmaradnak saját területi szerveiktől.

A szervezésben mutatkozó hiányosságoknak tudható be, hogy a Minisztérium a Központi Statisztikai Hivatal felé vállalt határidőket sokszor nem tartotta be, bár kétségtelen, hogy a határidők lerövidítése terén már érték el eredményeket.

A Minisztérium egyes főosztályain az adatszolgáltatások engedélyezésének rendszerét figyelmen kívül hagyják. Még mindig fordulnak elő a tanügyi statisztika minden területén vadstatisztikák. A vadstatisztikák elleni harcot, melyet a Központi Statisztikai Hivatal a Minisztérium statisztikai osztályával együttműködve folytat, megnehezíti, hogy ilyen statisztikák elrendeléséről a főosztályok még a Minisztérium statisztikai osztályát sem tájékoztatják.

A vadstatisztikák elterjedését az elrendelő előadók gyakran a tervek összeállításához szükséges adatok hiányával indokolták. Azon a címen, hogy a tervek készítéséhez, máskor a tervjelentések összeállításához kellenek adatok, az engedély nélküli és felesleges statisztikák tömegével árasztották el az adatszolgáltatókat. Ugyanekkor egyes főosztályok a tervek készítéséhez még a Minisztérium statisztikai osztályán meglévő adatokat sem használták fel.

A tanügyi tervezés és statisztika kapcsolatában tehát komoly hiányosságok mutatkoztak. Azok a feladatok, amelyek az ötéves tervről, majd annak felemeléséről szóló törvényekben számszerű formában jutottak kifejezésre, a közoktatási tervek elkészítésénél teljesen újszerű kérdések elé állították a közoktatási tervező szerveket. A tervek készítéséhez szükséges számszerű alap szolgáltatása és a számszerű formában előírt tervutasítások teljesítésének ellenőrzése — egyik feladata a statisztikának. Ezt a feladatot a statisztika a közoktatás területén még ma sem valósította meg minden vonatkozásban.

A hiányosság okai közé tartozott a tanügyi statisztikának a gazdasági statisztikákkal szemben támasztott követelmények mögötti kezdeti elmaradása. Nehézséget okozott a közoktatásügy nagymérvű átszervezése, amely a tervezéshez szükséges régebbi adatok felhasználhatatlanságát vonta maga után, mivel a statisztikának oly módon csoportosított visszamenőleges adatokat kellett volna a tervezés rendelkezésére bocsátani, amelyek az új szervezési formának megfeleltek.

Még ma is fennálló nehézség, hogy a tervek készítésének és ugyanezen tervek készítéséhez szükséges statisztikai adatok feldolgozásának határideje nincs összehangolva. Pl. az 1953. évre vonatkozó terveket szeptember 15-ig

kellett a Minisztériumnak a Tervhivatalhoz benyújtania. A terv helyes elkészítéséhez feltétlenül szükségesek lettek volna az éveleji beiratkozási adatok, ezek azonban csak később állnak rendelkezésre. A Tervhivatal nem veszi figyelembe a gazdasági területek és a közoktatás tervezésében fennforgó sajátos különbségeket, holott valamivel a megszabott határidőn túl, kétségtelenül biztosabb alapokon nyugvó terveket lehetne készíteni.

A tervezés és a statisztika kapcsolatában hiányosságot jelentett az egyes fogalmak különböző, vagy változó értelmezése és a mutatók eltérő összeállítása. (Pl. a lemorzsolódás mutatószámaihoz mind az Országos Tervhivatal, mind a Közoktatásügyi Minisztérium, mind a Központi Statisztikai Hivatal más tényezőket vett figyelembe.)

Hibája a tanügyi statisztikának, hogy beruházási, vállalati és költségvetési adatok számbavételére ezideig egyáltalán nem terjedt ki és így főként az anyagi vonatkozású tervek készítéséhez nem nyújtott segítséget.

*

A közoktatási statisztika további fejlődésének irányát a statisztikáról szóló minisztertanácsi határozat szabta meg, tehát ennek maradéktalan végrehajtása a legfőbb feladat.

A közoktatási statisztikának el kell érnie azt a szintet, amelyen jelenleg a gazdaságstatisztikák állnak. A jelenségeket nemcsak fejlődésükben, hanem összefüggésükben kell bemutatnia. A közoktatási adatfelvételeknek ki kell terjedniük a létszámadatokon túlmenően a beruházási, vállalati és költségvetési adatokra. Ezek segítségével áttekinthető képet kell adnia az egész közoktatásról, kezdve attól, hogy milyen államköltséggel végzi el egy tanuló iskolait egy-egy megyében, egészen az országos tervelőirányzat teljesítésének méréséig.

Az adatokban érvényesülnie kell a tervmetodika és a statisztikai metodika egységének. A helyes és pontos adatokon nyugvó tervezés a közoktatási tervek megbízhatóságát is jelenti.

A központban történő adatfeldolgozást csökkenteni kell és az operatív szervek gépekkel való ellátásán keresztül az összesítési munkákat a járási, megyei oktatási osztályokra kell bízni.

A minisztérium statisztikai osztályának fokozottabb súlyt kell fektetnie az adatgyűjtések eredményeinek áttekinthető tájékoztatóban való összefoglalására. Meg kell szervezni az alsóbb tanúvizsgáztatói szerveknél is, megyei és járási szinten a tájékoztató munka rendszerét.

A közoktatási statisztikának időben és megbízható módon kell mérnie az ötéves tervben megjelölt feladatok teljesítését, a kultúrforradalom állását a nép műveltségi színvonalának emelésében és a szakkáder-szükséglet biztosítása terén elért eredményeket.